

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Ateliér arteterapie

Bakalářská práce

Arteterapie s hyperaktivními dětmi

Vypracoval: Hana Grundová
Vedoucí práce: Mgr. Jana Kouřilová, Ph.D

České Budějovice 2016

Anotace

Bakalářská práce se zabývá možným využitím arteterapeutických metod a technik při nápravě potíží spojených s hyperaktivitou. Teoretická část vymezuje pojem hyperaktivita a blíže charakterizuje některé problémy s ní spojené ve školním prostředí, v sociální i osobní oblasti. Zabývá se charakteristickým výtvarným projevem dětské kresby a blíže typickými znaky kresby hyperaktivních dětí.

Praktická část popisuje průběh setkávání s dětmi s hyperaktivitou a práci s nimi. Blíže je prezentován rozbor výtvarné produkce dvou chlapců ve věku 7 let, navštěvujících tuto skupinku. Hledání typických znaků tvorby těchto dětí a sledování arteterapeutického působení ve výtvarné produkci jsou též součástí práce.

Abstract

This Bachelor's Thesis deals with the possible use of art therapy methods and techniques to remedy the problems associated with hyperactivity. The theoretical part defines the concept of hyperactivity and describes in detail some of the problems associated with it in the school environment, in social and in personal areas. This part of the thesis also deals with the characteristic artistic expression of children's drawings and then in detail with the typical patterns in the drawings of hyperactive children.

The practical part describes the process of meeting with children with hyperactivity and the work with these children. A closer analysis is presented of the artistic production of two boys aged 7 years who attend this group. The search for the typical patterns in the creative output of these children and the monitoring of the effect of art therapy in art creation are also part of this Thesis.

Klíčová slova

Hyperaktivita, specifické poruchy učení, arteterapie

Keywords

Hyperactivity, specific learning disability, art therapy

Prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě, fakultou - elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Zápech dne 21. června 2016

.....
Hana Grundová

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Janě Kouřilové, Ph.D. za cenné rady, ochotu a vstřícnost při jejím vypracování.

OBSAH

Úvod	6
Teoretická část	8
1. Hyperkinetická porucha	8
1.1. Kritéria pro ADHD dle DSM-IV:.....	9
1.2. Hypoaktivita	10
1.3. Genetické a negenetické příčiny ADHD/ADD.....	11
2. Přístupy k ADD/ADHD	12
2.1. Farmakoterapie	12
2.2. Škola	12
2.3. EEG biofeedback.....	13
2.4. Kognitivně behaviorální terapie.....	13
2.5. Psychoterapie.....	13
2.6. Rodinné prostředí.....	13
3. Projevy a rysy dětí s ADHD.....	14
4. ADHD/ADD a specifické poruchy učení.....	15
5. Vývoj výtvarného projevu.....	16
5.1. Charakteristika výtvarného projevu dětí ADD/ADHD	17
6. Možnosti arteterapie u dětí s ADHD/ADD	18
6.1. Využití arteterapie s dětmi s ADHD/ADD	19
Praktická část.....	20
1. Výběr dětí do skupiny	20
2. Barvínek – průběh setkání.....	21
3. Náplň společných setkávání	21
3.1. Téma a materiály našeho setkávání	22
4. Rozbor Vojtovy tvorby	24
4.1. Shrnutí Vojtovy tvorby	31
5. Rozbor Honzově tvorbě	32
5.1. Shrnutí Honzovy tvorby	39
Závěr.....	41
Použitá literatura.....	43
Internetové zdroje	45
Seznam tabulek.....	45
Seznam artefaktů	46

Úvod

Téma své bakalářské práce jsem si vybrala na základě svého působení ve volnočasovém klubu Duha Jasmín. Klub Duha Jasmín vznikl jako reakce na potřebu dlouhodobé a systematické práce s dětmi, které projdou pedagogicko-psychologickou poradnou. Klub navštěvují děti především z pedagogicko-psychologické poradny pro Prahu 7 a 8.

Oddíl Duha Jasmín je specifický svým zaměřením na děti, které mají znevýhodněnou startovní pozici, které jsou zranitelnější a sociálně nezralé. Mohou to být děti méně úspěšné ve škole, v kroužcích, kolektivu vrstevníků a podobně. Program je připravován dle možností a schopností skupiny dětí. S dětmi jezdíme na zimní a letní tábory a pořádáme kromě schůzek i víkendové akce.

Při tomto oddíle jsem začala pořádat výtvarný kroužek s arteterapeutickými prvky, Barvínek, pro děti mladšího školního věku. Barvínek spadá pod Kopretinu, výtvarný kroužek s arteterapeutickými prvky pro děti staršího školního věku a mládež, což je výtvarná sekce Duhy Jasmín.

V teoretické části své bakalářské práce popisuji hyperaktivitu, její projevy a možnou intervenci ke zmírnění rysů této poruchy.

V první kapitole charakterizuji hyperkinetickou poruchu a její terminologii v závislosti na způsobu jejího diagnostikování. V podkapitolách píším o projevech a příčinách ADD/ADHD. Příčiny zatím nejsou úplně známé, jedná se o lehkou organickou poruchu mozku, inteligence dítěte je však zachována. Možné příčiny této poruchy jsem rozdělila na genetické a negenetické.

V druhé kapitole uvádím přístupy k ADD/ADHD. Zmiňuji možnosti terapií, intervenci ze strany školy a v neposlední řadě možnou atmosféru rodinného prostředí, která je určující pro osobnost dítěte a jeho sebepřijetí.

Třetí kapitola pojednává o projevech a rysech dětí s touto poruchou. Popisuji zde jejich příznačné chování, zpětnou vazbu od okolí a její dopad na psychiku dětí s ADD/ADHD. Zmiňuji se zde i o specifických poruchách učení, které bývají u hyperaktivity často přidružené.

Ve čtvrté kapitole srovnávám ontogenezi výtvarného projevu dítěte v pojetí Kyzoura st. s modelem Lowenfelda, který prezentuje Perout. Podkapitolou jsou uvedené rysy výtvarného projevu dětí s ADD/ADHD.

V praktické části prezentuji dva chlapce, kteří docházeli na skupinu, jejíž zaměření bylo na hyperaktivní děti mladšího školního věku a arteterapii s nimi. Se

skupinkou jsem pracovala půl roku. V jejich výtvarné produkci hledám projevy ADD/ADHD a typické rysy jejich výtvarného projevu. Sleduji možnosti arteterapie při práci s dětmi s ADD/ADHD. Citlivým metodickým vedením se snažím těmto dětem pomoci kultivovat jejich výtvarné vyjádření, týkající se především pozitivního náhledu na sebe sama a uvědomění si vlastních kompetencí.

Závěrem bakalářské práce je zhodnocení výtvarného projevu obou chlapců a možné využití arteterapeutické intervence s nimi.

Teoretická část

1. Hyperkinetická porucha

Nejdříve bych se chtěla zastavit u terminologie této psychiatrické poruchy. V dnešní době se slovo „hyperaktivita“ dostalo do slovníku mnoha pedagogů, vychovatelů i rodičů. Během minulého století vznikla řada terminologických variant, které v sobě zahrnovaly hyperaktivní chování, impulzivitu a další dílčí nedostatky v kognitivní a behaviorální oblasti. Často se setkáváme se staršími termíny *lehká mozková dysfunkce* (LMD) či *lehká dětská encefalopatie* (LDE). Tyto termíny se stále hojně vyskytují v literatuře, jsou však zastaralé a nepřesné. Do těchto diagnóz se „schovávají“ i symptomy, které nevystihují hyperkinetickou poruchu. (Novák, 2003)

„Starší termíny většinou reflektovaly představu organického poškození CNS, postupně se terminologie stávala více popisnou a vystihovala zejména syndromologii a behaviorální příznaky poruch.“ (Drtilková., 2007, 21s.)

V současné době se pro hyperkinetické poruchy používají dva ustálené termíny, které se však liší v rozdílném vyčlenění příznaků poruchy. Dle amerického diagnostického manuálu psychiatrických poruch (DSM-IV, r. 1994) se užívá termínu *porucha s deficitem pozornosti a hyperaktivitou* (attention deficit hyperactivity disorder, ADHD).

Mezinárodní klasifikace nemocí (MKN-10, r. 1993) užívá termínu *hyperkinetická porucha*, který zahrnuje diagnózu F 90.0 *porucha aktivity a pozornosti* a F 90.1 *hyperkinetická porucha chování*.

Přehled rozdílů v klasifikaci hyperkinetické poruchy podle MKN-10 a DSM-IV v přehledné tabulce:

MKN - 10		DSM - IV
Hyperkinetické poruchy		ADHD
	0	1. Typ s poruchou pozornosti
	0	2. Hyperaktivně impulzivní typ
1. Porucha pozornosti s hyperaktivitou		3. Kombinovaný typ
2. Hyperkinetická porucha chování		0

Tab. č. 1. Rozdíly v klasifikaci hyperkinetických poruch a ADHD (Drtilková, 2007, 22s.)

Je nutné uvést, že DSM-IV na rozdíl od MKN-10 do svých kritérií hyperkinetických poruch ještě připouští u ADHD současný výskyt úzkostných poruch a deprese.

Většina odborníků se shoduje, že výskyt hyperkinetických poruch je pravděpodobně ve všech zemích srovnatelný, rozdíly vznikají především v důsledku použitých klasifikačních kritérií. Diagnostiku může též ovlivnit tolerance sociokulturního prostředí. Drtílková (2007) též uvádí, že nejčastější příčinou psychiatrické léčby v dětském věku je právě hyperkinetická porucha. Dle různých studií se tato porucha objevuje u 5 – 8 % dětí, častěji u chlapců.

Jelikož ve své práci píš o dětech, které byly klasifikovány dle DSM-IV, budu dále psát v této terminologii.

1.1. Kritéria pro ADHD dle DSM-IV:

Pro diagnózu ADHD není vyžadována současná přítomnost všech příznaků. Podle toho, jak se jednotlivé symptomy podílejí na klinickém obraze, se rozlišují tři podtypy poruchy: ADHD s převládající poruchou pozornosti (více se vyskytuje u dívek, je zastoupena 59% z celkového pohledu na ADHD), ADHD s převládající hyperaktivitou a impulsivitou (zastoupena 27% ze tří subtypů) a poslední ADHD smíšený typ (zastoupen 7%).

Některé z příznaků hyperaktivity, impulsivity a nepozornosti se vyskytují před 7. rokem věku dítěte. Evidují se i sociální vztahy.

Kritéria A I: Šest nebo více příznaků trvajících minimálně 6 měsíců:

Porucha pozornosti:

- nepozornost při školních úkolech, pomíjení detailů, chyby z nepozornosti,
- neudrží pozornost při hře,
- zdá se, že neposlouchá během rozhovoru,
- neposlouchá instrukce a nedokončuje úkoly,
- má organizační problémy,
- nesnáší úkoly vyžadující mentální úsilí a vyhýbá se jim,
- ztrácí věci,
- vnější stimuly snadno přeruší jeho soustředění,
- zapomnětlivý v denních aktivitách.

Kritéria A II: Šest nebo více symptomů hyperaktivity – impulsivity trvajících minimálně 6 měsíců, nepřiměřených vývojovému stupni.

Hyperaktivita:

- často neúčelně pohybuje rukama nebo se vrtí na židli,
- často opouští lavici ve třídě,
- často pobíhá nebo přelézá v nepřiměřených situacích (adolescenti a dospělí mají subjektivní pocit neklidu),
- obtížně při hrách zachovává klid a ticho,
- stále v pohybu – „jako by měl v sobě motor“
- nadměrně mnohmluvný.

Impulzivita:

- často vyhrkne odpověď před dokončením otázky,
- dělá mu obtíže čekat v pořadí,
- často přerušuje ostatní.

(Drtílková, 2007)

1.2. Hypoaktivita

Hypoaktivita – deficit pozornosti bez hyperaktivity (ADD – Attention Deficit Disorder) patří též mezi hyperkinetické poruchy. Hypoaktivita není provázena tak nápadnými behaviorálními příznaky jako ADHD, může tedy snadno uniknout pozornosti a postiženému dítěti se nedostane adekvátní péče. Tato porucha je zaznamenána častěji u dívek (chlapci mají spíše poruchy hyperaktivity a impulsivity).

Dle klasifikace MKN–10 musí být přítomna zřetelná hyperaktivita, což u DSM-IV není nutné. „*Pouze kombinovanému typu ADHD podle klasifikace DSM-IV nejvíce odpovídá porucha aktivity a pozornosti podle MKN-10.*“ (Drtílková, 2007, s. 29) Z toho může vyplynout, že se dle různých statistik hyperkinetických poruch objevuje vyšší procento u chlapců než u dívek. Pelletier (2014) ve své knize uvádí, že ADHD a ADD trpí 3-4% dětí (DSM-IV, 1995), z toho je asi třetina ADD.

Osladilová (Speciální pedagog, 2013) na svých poradenských stránkách popisuje hypoaktivitu jako utlumenou aktivitu, až extrémně pomalé tempo. Dítě navenek působí klidně a vyrovnaně, není však schopné své tempo zrychlit. Pokud je dítě svým okolím pobízeno k rychlejší činnosti, dítě je neurotizováno, obvykle se stáhne do sebe a při plnění úkolu (činnosti) je „demotivováno“.

EDUCO (Educo, 2011), psychologické, pedagogické a výchovné poradenství na svých internetových stránkách uvádí, že tyto děti působí méně aktivní, velmi pomalé,

těžkopádné, utlumené až apatické, nereagují rychle na pokyny, nestíhají vypracovat zadané úkoly, bývají ve všem poslední.

Pelletier (2014) též uvádí, že příznaky poruchy pozornosti se mohou podobat příznakům úzkostné poruchy.

Jak již bylo zmíněno výše, dítě s ADD/ADHD má větší problém s koncentrací a udržením pozornosti než jeho zdraví vrstevníci. Pro úspěšnost ve škole či v zájmových kroužcích jsou tyto schopnosti velmi důležité. V důsledku jejich nedostatku děti mohou působit podprůměrně, i když bývá jejich inteligence průměrná či nadprůměrná. Jejich práce se zdá být povrchní, neboť své úkoly nedokončují, přebíhají z jedné činnosti do druhé, opomíjí detaily, zdá se, že nevnímají, co se jim říká, nedokáží svou pozornost usměrnit k podstatným informacím atd.

Škvorová a Škvor (2003) poukazují na fakt, že děti s touto poruchou mimo jiné velmi ovlivňují rodinné prostředí. Vztahy v rodině bývají napjaté, což může vyústit až v rozvod. V těchto případech je vhodné zahájit rodinnou terapii, kdy se hyperaktivita bere jako problém celé rodiny.

1.3. Genetické a negenetické příčiny ADHD/ADD

V současné době není přesná příčina ADHD/ADD známa. Jako původce poruchy se uplatňují genetické faktory (spojené s dysfunkcemi neurotransmiterů a receptorů) a mohou se uplatňovat i faktory negenetické. Mezi negenetické biologické faktory, které jsou rizikové pro vznik hyperkinetické poruchy, patří:

- konzumace alkoholu a kouření matky v graviditě
- nízká porodní váha
- předčasné porody
- perinatální traumata spojená s hypoxií a úrazy hlavy
- děti s alkoholovým fetálním syndromem

Další hypotéza se zabývá toxiny v prostředí, radioaktivitou nebo umělými aromaty a barvivy v potravinách. Tyto teorie jsou však kvůli nedostatku důkazů opuštěny.

Průzkumy a studie zaměřené na rodiny s dětmi s ADHD dokazují, že velkou úlohu hraje i psychosociální prostředí. Jestliže dítě žije v disharmonických podmínkách (dlouhodobě konfliktní prostředí, malá soudržnost rodiny, psychopatologie u rodičů – zejména u matky, atd.) je větší pravděpodobnost, že se u dítěte ADHD projeví. (Drtílková, 2007)

Genetické faktory potvrzují četné rodinné a genealogické studie. Rodiče, jež trpí hyperkinetickou poruchou, mají větší pravděpodobnost (asi ve 20 – 32%), že jejich děti budou mít tuto poruchu také. U mužů je tato pravděpodobnost až pětkrát vyšší ve srovnání s kontrolními osobami. Hyperkinetická porucha je provázena dysfunkcemi neurotransmiterů (dopaminu a noradrenalinu) a receptorů a dysfunkcemi různých genů. (Šerý, 2007)

2. Přístupy k ADD/ADHD

U ADD/ADHD se jedná o lehkou organickou poruchu mozku, tato porucha nelze vyléčit. Její příznaky se však dají zmírnit vhodnými prostředky, pedagogickým působením, terapiemi a v neposlední řadě velkou podporou ze strany rodiny a blízkých přátel. Je nutné mít stále na paměti, že znevýhodněným dětem musíme upravit prostředí „na míru“, nemají stejnou „startovní pozici“, jako jejich vrstevníci. Důležitá součást „léčby“ je podpora a pomoc.

Výše jsem uvedla některé problémy, které se s ADHD pojí. Frustraci a neúspěch mohou zažívat i rodiče, pedagogové a další vychovatelé či odborníci, kteří s dítětem pracují. Tato diagnóza vyžaduje mezioborovou spolupráci, kdy si jednotliví odborníci předávají informace a podklady, společně sestavují terapeutický plán. Mezi odborníky lze zahrnout školního či poradenského psychologa, dětského psychiatra, speciálního asistenta, sociálního pracovníka, terapeuty atd. Další pomoc a podporu mohou rodiny s dětmi ADHD hledat ve volnočasových kroužcích či rodičovských organizacích jako je např. Ještěrka, Hyperaktivita, Neuroprogress, Duha Jasmín atd.

2.1. Farmakoterapie

Hyperaktivní děti užívají stimulantia, nejpoužívanějším lékem je Ritalin. Lék působí na neurotransmitery – přenašeče signálů mezi neurony. Dalšími často užívanými léky jsou Dexedrin a Cylert. Léky předepisuje vždy lékař. (Škvorová, Škvor, 2003, 14s.)

2.2. Škola

Dítě s ADD/ADHD lze integrovat do běžné třídy, žák může mít svůj individuální vzdělávací plán. V současné době je však možné nechat dítě docházet do specializované třídy, kde je méně žáků, více času na procvičování a vhodnější zařízení třídy (méně rušivých elementů). Specializované třídy se ještě mohou dělit na třídy encefalopatické

(pro žáky se zvýšenou hyperaktivitou) a dyslektické (pro žáky s výraznými poruchami učení, ke kterým může být přidruženo ADHD). Děti ze specializovaných tříd se postupně integrují do běžných tříd, nejdříve na „výchovy“, později na ostatní předměty. Integrace probíhá individuálně, některé děti se do běžné třídy zařadí dříve, jiné později. (Škvorová, Škvor, 2003, 32-35s.)

2.3. EEG biofeedback

Děti mohou kontrolovat svou pozornost prostřednictvím encefalografu. Tato metoda má pomoci usměrnit pozornost. Účinnost této metody však nepotvrzuje žádný výzkum. (Pelletier, 2014)

2.4. Kognitivně behaviorální terapie

Tento terapeutický směr využívá nácviku různých dovedností, kdy se děti učí „řešit“ konkrétní situace a postupně tak mění své jednání. Děti se učí zvládat složité situace a tím nabývají většího sebevědomí. Terapie by je měla vést k náhledu na sebe sama, k postupnému vyrovnávání se se syndromem a jeho přijetím. Tento terapeutický směr je zde mimo jiné vhodný svou direktivností, dává jistou oporu a hranice, které děti s hyperaktivitou často postrádají.

2.5. Psychoterapie

Pro hyperaktivní děti jsou vhodné terapie, které pozitivně působí na celou jejich osobnost. Patří sem arteterapie, o které budu psát níže, muzikoterapie, hipoterapie a další formy terapií, které posílí dovednosti a sebevědomí dítěte.

2.6. Rodinné prostředí

Pro rodiče je často těžké přijmout fakt, že se jejich dítě vymyká „obvyklým výchovným metodám“, sklízí kritiku od svého okolí za „nevychovanost“ svého potomka. Často cítí selhání i přes jejich vysilující nasazení. Přesto je důležité přijmout své dítě takové, jaké je a nevinít se ze selhání výchovy.

Bezpečí domova, milující a přijímající prostředí je pro dítě velmi důležité. Rodiče by měli nastavit jasné hranice, důsledně vyžadovat jejich dodržování, ale ne fyzickými tresty, nýbrž laskavou zpětnou vazbou. Srozumitelně vysvětlit dítěti svůj pocit z jeho chování, jasně ocenit sebemenší úspěch tělesným kontaktem. Dítěti

pomohou krátkodobé cíle a motivace k nim, posilují tak žádoucí chování. Dítěti velmi pomůže „opravdová“ podpora od jeho nejbližších.

3. Projevy a rysy dětí s ADHD

Každé dítě má své osobité rysy, svou jedinečnost. ADHD se skládá z dílčích symptomů, které se u dětí v různé míře prolínají, svou jedinečnou osobností se s nimi dítě vyrovnává. Přesto se dají některé projevy a rysy ADHD u dětí zobecnit.

Jedním z hlavních nedostatků ADHD je neschopnost posečkat, zamezit reakci na libovolný impuls. Snadná vyrušitelnost ztěžuje soustředění, plánování a předvídavost, což má značný vliv na fungování a orientaci v sociálních vztazích. Díky neustálému skákání do řeči, pošťuchování a nevěnování patřičné pozornosti protějšku se těmto dětem nesnadno navazují přátelské vztahy, z tohoto důvodu mají málo kamarádů, přátelství mohou mít spíše povrchní charakter. (Munden, Arcelus, 2008)

V oblasti vzdělávací a volnočasových aktivit je opět překážka v podobě impulzivity, nesoustředěnosti, a motorické neobratnosti. Učení je pro děti s ADHD velmi náročné, musí při něm vynaložit mnoho úsilí a často se stává, že nejsou patřičně oceněné. Takové prožívání u nich může vyvolat pocity nespravedlnosti a bezvýznamnosti. Dalším rizikem je školní neúspěšnost, která na sebe váže psychickou zátěž, zejména stres.

Velká řada problémů u těchto dětí je způsobena neschopností soustředit se na danou problematiku v dost dlouhém čase, aby pronikly do problému. Problémy mohou vyvstat i při osvojování komunikačních dovedností, zvládnání pravidel společenského chování a chápání sociálních rolí. Děti s ADHD se tak dostanou do neoblíbené pozice, na okraj kolektivu.

Soustavné odmítání může vést ke sníženému sebevědomí a v horším případě k budoucímu antisociálnímu chování. Zelinková (2003) upozorňuje na ADHD spojené s agresivitou, kdy se projevy dítěte blíží opozičnímu chování. Takové chování se projevuje nesnášenlivostí, hádavostí, nedostatkem sebeovládání až antisociálním chováním.

4. ADHD/ADD a specifické poruchy učení

Specifické vývojové poruchy učení by se daly definovat jako neschopnost naučit se číst, psát a počítat pomocí běžných výukových metod za průměrné inteligence a přiměřené sociokulturní příležitosti. (Jucovičová, Žáčková, 2008)

Mezi problémy dětí s hyperkinetickou poruchou může patřit zhoršená jemná i hrubá motorika, může být oslabené vnímání (např. sluchové, zrakové, prostorové atd.). Tyto potíže mohou být podkladem pro rozvoj specifických poruch učení. Děti s těmito poruchami spíše nerady a hůře kreslí, bývá pro ně problém kreslit podle předlohy, vážne u nich vizuomotorická koordinace. Obsah kresby většinou převyšuje její provedení. (Bednářová, Šmardová, 2006, 73s.)

Výtvarný projev dítěte s ADHD tedy může mít spojitost s SPU. Munden a Arcelus (2008) uvádí, že děti s ADHD trpí až v 60% vážnými problémy v psaní, lze předpokládat, že časté bude propojení se specifickou poruchou kreslení - dyspinxií.

„Zhruba je tedy možné říci, že jde o děti, které v některé školní dovednosti vykazují nápadné obtíže, ačkoli mají přiměřenou inteligenci i přiměřené životní prostředí.“ (Matějček, 2011, 229s.)

K základním a nejčastějším typům SPU patří dyslexie (porucha čtení), dysortografie (porucha pravopisu), dysgrafie (porucha psaní). Další potíže může působit dyskalkulie (porucha počítání), dyspraxie (porucha manuálních dovedností), dysmúzie (porucha hudebních schopností). Novák (2003) uvádí, že děti s hyperkinetickou poruchou mívají problémy s rytmem i hudebním sluchem.

Porucha kresebné činnosti je dyspinxie. Dítě nemá zájem o kresebnou činnost, jeho kresebný projev je jednoduchý po obsahové i technické stránce. Linie bývá přerušovaná, kostrbatá, může být nedotahovaná či přetahovaná. Držení tužky bývá nesprávné, křečovitě. Námět bývá zjednodušován, redukován. Kompozice obrázku je chaotická. Představivost těchto dětí bývá omezená, výtvarný projev může být opožděný. Šturma (1991) píše, že v pozadí dyspinxie bývá buď porucha v oblasti vizuální (dysgnózie) nebo motorické (dyspraxie), může být v obou dvou nebo v jejich integraci.

K dalším přidruženým problémům ADHD Pelletier (2014) uvádí jako příklad obsedantně-kompulzivní poruchu, deprese, úzkosti.

5. Vývoj výtvarného projevu

„Kvalita kresby, odhlédneme-li od její estetické stránky, odráží jednak úroveň intelektu dítěte, jednak jeho emoční rovnováhu, která je mnohdy určující pro schopnost adaptovat se v rodině i ve škole.“ (Davido, 2008, 16s.)

Kresba se vyvíjí v závislosti na vývoji jedince. Piaget a Inhelder (2014) řadí kresbu mezi symbolickou hru a obraznou představu. Kresba, podobně jako symbolická hra, je provázena radostí a má sama v sobě svůj cíl. Piaget a Inhelder píší o Luquetových studiích dětské kresby, které jsou dodnes platné. Luquet ukázal, že *„dětská kresba je do 8 až 9 roků ve svém záměru v podstatě realistická, ale že dítě kreslí zprvu to, co ví o osobě nebo o předmětu, teprve mnohem později graficky vyjadřuje, co na ní vidí.“ (Piaget, Inhelder, 2014, 55s.)*

Kyzour st. (1970) rozdělil vývoj dětského výtvarného vyjádření do tří kategorií. Svou klasifikaci dokládá myšlenkami J. Piageta a vychází z jeho psychologických charakteristik jednotlivých období. Kyzour st. jednotlivá období dělí na egocentrické (4-8 let), objektivní (8-13 let) a reflexivní (13-18 let).

V Lowenfeldově dělení jednotlivých ontogenetických stádií je šest etap: období čáranic (2-4 roky), období preschematické (4-7 let), období schematické (7-9 let), období kresebného realismu (9-12 let), období pseudonaturalistické. (12-14 let) a období rozhodování (14-17 let) (Perout, 2005).

Kyzourovo st. egocentrické stádium je na přelomu Lowenfeldova období čáranic a etapy preschematické. V tomto egocentrickém období je důležitá právě probíhající činnost. Je vhodné dítě epicky motivovat, pracovat se sytou až krycí barvou. Dítě maluje skutečnost tak, aby se mu objekty nepřekrývaly, vyjadřuje je plošně vedle sebe. Ke konci tohoto období lze dítě nabádat k opuštění dolní linky. Tak pomůžeme dítěti vnímat předměty v prostoru, vytvořit cit pro vztahy „nižší – bližší a vyšší – vzdálenější“. Při překrývání jednotlivých objektů (ať překrytím barvou či vrstvením koláže) se dítě dostává do dalšího období.

Objektivní období Kyzoura st. zahrnuje Lowenfeldovu etapu schematickou, kresebného realismu a částečně etapu pseudonaturalistickou. V objektivním období dítě potřebuje zobrazovat svět realisticky. Snaží se zobrazovat svět v perspektivě nikoli konstruované, ale perspektivě emocionálně korigované. Dítě si cvičí cit pro reálné zobrazování prostorové sbíhavosti či studii jednotlivých objektů, jde o jemné upozornění dítěte na odlišnost mezi skutečností a jeho dílka. Snažíme se odstranit

sklápění do půdorysu a velké rozdíly v měřítku jednotlivých objektů, též zachovat barevnou perspektivu. V tomto období děti touží po skutečné iluzi, tedy je zde doporučena kombinace inkoustů a tuší, které zajistí jemnou lazurní kvalitu barvy s barvami krycími nebo polokrycími, které svou „tíhou“ vymezí zřetelné plochy. Dítě v tomto období skutečnost již „nevypravuje“ (jak tomu bylo v předchozím období), ale vnímá. Ke konci objektivního období by měly být odstraněny iluzivní lazurní průhledy jakožto obsah scény, iluze by se měla používat již jako výtvarný prvek.

Kyzourovo st. třetí reflexivní období překrývá konec Lowenfeldova pseudonaturalistického období a stádium rozhodování. Ve volné tvorbě zastupuje předměty a jejich vztahy abstrakce. Dítě pracuje v ploše, bez předstírání a bez iluze, pozorovatelské stanoviště zde chybí. Naopak studie by měla být realistická, měla by být v protikladu k volné tvorbě. (Kyzour st., 1970)

Obohacování kresby probíhá s růstem dětské zkušenosti se světem, ale zejména s potřebou a vůlí dítěte tuto novou zkušenost vyjádřit a vypořádat se s ní. (Uždil, 1978)

5.1. Charakteristika výtvarného projevu dětí ADD/ADHD

Jak bylo řečeno výše, děti s ADD/ADHD mají nižší úroveň kresby, než odpovídá jejich inteligenci. Podíl má narušená percepce, vizuomotorická koordinace, neklid a snížená pozornost. Nižší je i formální úroveň kresby. Dětská kresba se díky svým vývojovým rysům využívá k diagnostice z oblasti psychiky dítěte. U dětí s ADHD je však její využití užší. (Vágnerová, Klégrová, 2008, 360 – 361s.)

Šturma a Vágnerová (1982, in Uhrová, 2007, 108s.) popsali charakteristické rysy kresby u dětí s ADHD, tzv. organicity:

Specifické znaky ADD/ADHD v kresbě jsou:

- „nedotažené“ ruce a nohy k tělu,
- protáhlé figury – jakoby dítě nevědělo, kdy skončit, aby se figura vešla na papír celá,
- kácející se a vratké figury,
- roztřesená, „chlupatá“ čára, dvojité čáry,
- nenavazující čára,
- velký tlak, neschopnost odlehčit ruku

- nápadná disproporce jednotlivých částí těla
- opominání podstatných detailů
- ulpívání, rigidita, stereotypie
- technika vyčmáráání detailu
- bizarní tvary
- celkový nesoulad obrázku korespondující s roztěkaností dítěte při tvorbě.

6. Možnosti arteterapie u dětí s ADHD/ADD

Kresba je pro dítě přirozená činnost, skrze ni se dítě může vyjádřit bez verbální pomoci, nevědomě do kresby projikuje své pocity, svůj citový stav i své trápení. Vedle rozvoje myšlení má výtvarná činnost i potenciál léčebný.

Arteterapii lze s úspěchem aplikovat u dětí, které mají specifické problémy, jako jsou neúspěch ve škole, porucha pozornosti, různé typy problémového chování, delikventní děti, děti s emocionálními problémy. (Šicková, 2008, 62s.)

Děti s ADHD/ADD mají poměrně velkou zkušenost s frustrací, neúspěchem a nepochopením. Tyto negativní pocity v nich mohou vyvolat agresivitu a hněv, ale stejně tak i pocity méněcennosti, nejistotu, obavy a úzkost. Takovéto negativní prožívání a sebeprožívání může arteterapie pomoci ventilovat v kultivované podobě a pozitivně ovlivnit prožívání dítěte.

Arteterapeutický proces je propojen s uvolňováním psychických bloků, pozitivním sebeprožíváním, posílením vlastních kompetencí a dispozic, jako je např. kreativita a spontaneita. Arteterapie má kladný vliv na jemnou motoriku, na vizuální percepci, může dětem pomoci lépe odhadnout jejich možnosti, lépe pochopit interpersonální vztahy a lépe se vypořádat s realitou.

Arteterapii lze dělit na individuální a skupinovou, kdy mají obě varianty své kladné i nevýhodné stránky, při výběru záleží na typu klienta. Při práci s jedním klientem lze navázat užší kontakt. Tato varianta je vhodná při práci s klienty, kteří vyžadují hodně pozornosti nebo klienty, kteří by rušili zbytek skupiny. Ve skupinové arteterapii lépe a rychleji probíhá sociální učení, klienti se mohou navzájem podporovat, mohou si předávat své životní zkušenosti, důležitá je zpětná vazba, která je rozmanitá dle složení skupiny.

6.1. Využití arteterapie s dětmi s ADHD/ADD

Výtvarná tvorba souvisí s celkovým duševním životem dítěte. Vlastní tvorbou se dítě musí soustředit na jednotlivé znaky, analyzovat, a ty postupně propojit v jeden celek, syntetizovat. Při procesu tvorby dítě uvažuje nad celkovou podobou vytvářeného artefaktu, utváří ho *k obrazu svému*.

Arteterapie může podpořit děti s ADHD/ADD procesem samotným, může se vhodným vedením podílet na kompenzaci a reedukaci „nedostatků“, které kvůli své poruše děti mají. Pro děti s touto poruchou je vhodný direktivnější přístup, tedy vedle psychodynamického náhledu je využíváno kognitivní pojetí arteterapie. (Hrouzek, 2004)

Kreslení je pro dítě hrou, liší se však od jiných her minimálně tím, že vzniká *trvalý* artefakt, který může vybízet k další hře. Hra se může dále rozvádět, stávat se komplikovanější, může se změnit v zobrazování známých věcí, kdy už začíná jít o vážný pokus uplatnění schopností dítěte. (Uždil, 1978, 18s.)

Arteterapie je pro dítě bezpečnou formou komunikace, kdy dítě ztvární své vědomé, ale i nevědomé sdělení. Vzniklý artefakt tak rozšíří terapeutický vztah o konkrétní, *hmotné* dílo, které pomůže terapeutovi odhalit dětská přání a fantazie, výhodou je, že se lze k artefaktu vracet i později. Pokud je artefaktů více, lze na nich zaznamenat vývoj terapie a její zlomové okamžiky.

Jelikož dítě s ADHD často slyší pouze kritické hodnocení, arteterapie může být cesta, kde dítě tvoří bez školních nároků, produkuje *bez chyb* nebo s *chybami*, které se dají zaintegrovat do celkového vzhledu artefaktu. Děti s ADHD mají sklon ke zkratkovitosti, snadno se vzdávají při sebemenším neúspěchu. Při tvoření artefaktu se může měnit původní záměr dítěte v závislosti např. na řemeslné dovednosti či časové dotaci atd. Změna tak dítěti umožňuje naučit se přizpůsobovat a vyrovnat se s ní vlastními silami. Tento arteterapeutický aspekt je pro děti s ADHD velmi významný, lze aplikovat na úpravu životních stereotypů.

Praktická část

V praktické části píš o výběru dětí ADD/ADHD do skupinky, kde cílem je zjistit, jakým způsobem může arteterapie těmto dětem pomoci ventilovat jejich přebytečnou energii, zda jim arteterapie může pomoci překonávat jejich obtíže, zda je arteterapie nápomocná vzájemné komunikaci a naslouchání. Dílčím cílem je dokončení artefaktu ve vyhraněném čase, požadované kvalitě s přihlédnutím k výtvarnému stupni ontogenetického vývoje dítěte.

Popisuji zde na konkrétních artefaktech rysy hyperaktivity, citlivým vedením se snažím děti provést jednotlivými tématy.

Skupinka dětí s ADD/ADHD začínala se třemi členy, postupně se rozšířila na pět členů. Blíže popíši dva chlapce, kteří byli ve skupince nejvýraznější. U těchto chlapců budu sledovat možný vliv arteterapie.

1. Výběr dětí do skupiny

Jelikož jsem věděla, že skupinu budu vést sama a vím, že práce s hyperaktivními dětmi je náročná, rozhodla jsem se pro tříčlennou skupinu.

Měla jsem dvě kritéria:

- dítě mělo docházet na první stupeň ZŠ,
- dítě mělo mít hyperaktivní poruchu, či její rysy.

Při hledání dětí do skupinky jsem se obrátila na speciální pedagožku z poradny Mgr. Budíkovou, která mi děti do skupinky doporučila. Chlapec Vojta k Mgr. Budíkové dochází s rodiči na konzultace kvůli hyperaktivitě a problémech s ní spojené. Ostatní děti přišly na skupinu z jiných poraden, před našimi setkáními se neznaly. Během pololetí se skupina rozrostla ještě o dvě děti.

Skupinu tvořili chlapci Vojta 7 let, Honza 7 let (oba 1. třída ZŠ) a dívka Jana ve věku 10 let (4. třída ZŠ). Po dvou měsících se ke skupině přidaly dvě další děti, dívka Niky a chlapec Matěj, oba ve věku 10 let (4. třída ZŠ).

2. Barvínek – průběh setkání

Naše setkání se konala každý čtvrtek, od 15:30 do 16:30. Hodina byla jasně strukturována. Pro děti je výhodné, když mají jasná pravidla a časový sled událostí je pro ně předvídatelný.

Každé setkání jsme začínali společným pozdravem, signálem. Drželi jsme se za ruce v kruhu, společně jsme se vydýchali. Poté jsem určila, kdo bude posílat signál, což bylo dětmi vnímáno jako odměna. Zavřeli jsme oči a určený posílal signál stiskem ruky. Signál proběhl celým kruhem, až došel k vysílajícímu. Ten oznámil, že signál dorazil.

Po krátkém naladění se na sebe a rozehřívací hře následovalo zadání tématu. Téma bylo inspirováno aktuálními událostmi společenského dění, pohádkami, mýtickými příběhy, osobními zážitky atd.

Téma jsem uváděla s příběhem, imaginací či za pomoci obrázků. K úvodu do tématu se děti spontánně přidávaly. Na základě svých asociací a zkušeností jsme rozvíjeli a povzbuzovali představivost na dané téma. Rozhovory bývaly velmi živé. Pokud bylo třeba, ukázala jsem dětem, jak se s daným výtvarným materiálem pracuje, popř. jsem vysvětlila postup práce.

Na hlavní tvořivou činnost nám zbývalo 25 – 30 minut.

Následovala reflexe a sebereflexe uplynulé doby.

Ve zbývajícím čase jsme uklidili a rozloučili se závěrečným posíláním signálu.

3. Náplň společných setkávání

V průběhu našeho půlročního setkávání jsem chtěla společně s dětmi vytvořit bezpečný prostor, napomoci vytvořit pozitivní vztahy mezi dětmi a dopomoci jejich vzájemné podpoře. Zároveň jsem si chtěla s každým jednotlivcem vytvořit vztah důvěry, navodit přijímající prostředí, kde však platí jistá pravidla, která neměla působit jako trest, nýbrž jako nutnost pro fungování vzájemné komunikace.

Ke konci každého setkání děti představovaly svůj artefakt zbytku skupiny. Hovořily o společné věci a zamýšlely se nad možnými problémy a řešením s nimi spojené. Domnívám se, že bylo pro děti velmi důležité a obohacující slyšet od svých „vrstevníků“, že se jim také něco nedaří, že mají velmi podobné problémy a že se s nimi nesnadno snaží vypořádat. V první řadě se jednalo o častou kritiku ze strany školního prostředí. Při našich setkáních byla důležitá klidná atmosféra, bez školních nároků.

Děti byly ke svým artefaktům velmi kritické. Překvapilo mě však, že pokud hovořily o tvorbě ostatních dětí ze skupiny, vyjadřovaly se v pozitivním a pochvalném duchu. Na základě této kladné zpětné vazby jsem se snažila pozměnit náhled na vlastní schopnosti dětí, na jejich sebehodnocení.

3.1. Témata a materiály našeho setkávání

Nit života - téma bylo zaměřené na okamžiky, které dítě považovalo za důležité v jeho životě. Děti se tak představovaly skupině, mohly o sobě říci to, co chtěly, abychom o nich věděli.

Při tomto setkání jsem zjišťovala, na jak dlouho jsou děti schopné udržet pozornost a jak si výtvarně povedou.

Materiál: čtvrtka A3, vodové barvy, voskovky, fixy.

Jeskynní malby - samotné tvoření jeskynních maleb začínalo destrukcí, děti musely několikrát zmačkat papír a zase jej narovnat, až vznikla struktura kamene. Úkolem dětí bylo vodovými barvami namalovat podklad jeskyně a na něj tuší namalovat amulet či pravěké zvíře. Destrukce a následná malba měla pomoci dětem vybit ze sebe přebytek energie a kultivovat ji do podoby obrazu. Před samotným tvořením jsem dětem ukazovala jeskynní malby, část lidské historie, což mělo umocnit celkový prožitek tvorby.

Materiál: balicí papír 60x50 cm, vodové barvy, silné štětce, tuž.

Ptáčci - jarní téma zahrnovalo tři fáze ptačího vývoje. Hnízdo s vajíčkem, mládě a dospělého ptáčka. Děti dostaly předkreslené větve, vysvětlila jsem, že jednotlivé fáze se kreslí nad sebe. Díky své zbrklosti a neustálému popichování tuto instrukci děti přehlédly nebo je pro ně přirozenější kreslení na linku.

Materiál: fixy, pastelky, voskovky, na dolepení barevná peříčka, kterých ale děti nevyužily.

Můj erb - děti se zaměřily na objekty či situace, které je charakterizovaly, které měly rády, v čem si připadaly dobré. Cílem tvoření erbů bylo uvědomění si vlastních kvalit, pozitiv. Přiblížili jsme si, k čemu erby sloužily, kde se zobrazovaly a rozvedly jsme debatu, co dnes může být náhradou erbu. Děti měly na výběr, zda použijí předkreslený erb, nebo si namalují svůj. Podmínkou však bylo, aby měl erb čtyři okénka.

Materiál: čtvrtka A3, pastelky, fixy a voskovky.

Pout' - téma poutě bylo aktuální, vzpomínali jsme na oblíbené atrakce, na atrakce, které vzbuzují hrůzu, které vyžadují odvalu, které způsobují potěšení atd. nebo které bychom

chtěli vyzkoušet. Děti živě vyprávěly své zážitky. Vzpomínali jsme, co vše je součástí poutě a na co se těšíme. Téma poutě v dětech vyvolávalo různé zážitky spolu s emocemi, které prostřednictvím kresby a zpětné vazby děti popisovaly. Děti si uvědomovaly různé pohledy a možnosti prožitku ze *stejně situace*.

Materiál: čtvrtka A3, pastelky, fixy a voskovky.

Strom modelovaný z hlíny a jeho barvení – téma bylo rozdělené do dvou hodin, první hodinu děti vymodelovaly z hlíny strom, na druhém setkání strom obarvily. K uvedení do tématu jsem zvolila krátkou imaginaci o stromě, který má pro každého z nás význam, který vyznačuje pocit bezpečí a jistoty. Strom mohl být reálný či jen v našich představách. Práce s hlínou je pro děti příznivá pro cvik hrubé i jemné motoriky a prostorovou představivost. Díky její možnosti snadného přetvarování děti mohou zkusit více variant svého záměru. Při zpracovávání hlíny je nutné vynaložit fyzické úsilí, což může ventilovat stres a přebytek energie. Děti hliněný strom nalepily na čtvrtku a obarvily ho, zasadily ho do kontextu s jeho stanovištěm.

Materiál: sochařská hlína (její výhodou je schnutí na vzduchu, bez vypalování), podložky a různé nástroje k možnému zdobení hlíny, přírodniny k otiskům, temperové barvy, čtvrtky A3, lepidlo.

Obkreslené postavy – téma mělo za úkol přiblížit dětem tělové schéma, prožít si tělo v životní velikosti. Děti pracovaly ve dvojicích. Po vzájemné dohodě se nechalo jedno dítě obkreslit svým partnerem a společně tělo dle svého uvážení vymalovaly. Barevné pojetí postavy mohlo být pojato v realistickém či ryze pohádkovém duchu.

Materiál: balicí papír 120x180 cm, suché křídly, voskovky.

Zvířátka ze ZOO – po krátké imaginaci, procházce po zoologické zahradě, měly děti namalovat zvíře, které je nejvíce oslovuje svými vlastnostmi či dovednostmi. Děti se zamýšlely nad chováním zvířat, jejich projevy, např. agresí, maskováním, divokým či klidným stylem života atd. Děti své vlastnosti a svůj charakter, nebo svá přání o sobě samém, promítly do zvířat, která ztvárnily. Ve zpětné vazbě jsme přemýšleli, k čemu zvířata určité strategie používají, zda by mohly být pro děti výhodné.

Materiál: karton 40x50 cm, fixy, víčka od PET lahví, lepidlo.

Otcův svět – děti v krátkém čase vzpomínaly, kdy měly tatínka jen pro sebe, kdy s ním zažily hezké chvíle a tento zážitek měly namalovat. Děti kombinovaly kresbu voskovkami a vodovými barvami. Voskovky drží hranice, vodové barvy vyplní vymezený prostor. Ve zpětné vazbě děti popisovaly, proč je pro ně tento zážitek důležitý.

Materiál: čtvrtka A3, vodové barvy, voskovky, fixy.

Matčín svět – zadání bylo obdobné, jako u otceva světa. Děti malovaly zážitek, který prožily s maminkou a na který rády vzpomínají. Zpětnou vazbou děti ozřejmily, proč je pro ně zážitek významný.

Materiál: čtvrtka A3, vodové barvy, voskovky, fixy.

4. Rozbor Vojtovy tvorby

Vojta (7 let) žije v úplné rodině, má mladší sestru (2 roky). Do poradny začal docházet kvůli silné hyperaktivitě, pravděpodobně ze stejného důvodu je v péči psychiatra. Vojta je kvůli hyperaktivitě medikován. Vojta je velmi impulzivní, snadno se nechá vyrušit, při prvním neúspěchu ztrácí motivaci, úkol vzdává. Chce být středem pozornosti, důležitá jsou jasně nastavená pravidla a jejich důsledné dodržování.

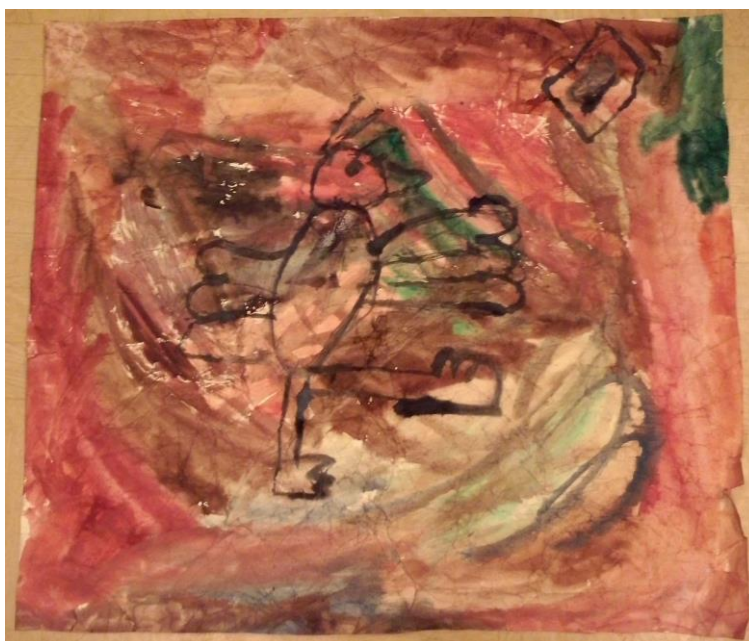
První téma bylo seznamovací. Ačkoli jsme o tématu hovořili v jasných termínech, určitých zážitcích, událostech, Vojta obrázek **Nit života**, (**obr. 1**) pojal velmi abstraktně.

Obr. 1 Vojta, 7 let, „Nit života“, čtvrtka A3

Je možné, že se snažil vyhnout konkrétním objektům z nejistoty či strachu z neúspěchu. Svou roli mohla hrát i bezradnost. Vzhledem k jeho věku se nachází v egocentrickém období, zvolila jsem pro něj příliš abstraktní téma. Vojta se zaujal stereotypním vybarvováním jednotlivých fragmentů, na odpoutání od této činnosti nereagoval. Při závěrečné sebereflexi řekl: „můj život je v mnoha barvách..“. Zdá se, že vzhledem k jeho věku o sobě hodně přemýšlí. Svou *nit* umístil lehce nad střed, zároveň měl

potřebu ji ještě ukotvit orámováním. Napadá mě, že se snaží udržet se nad vodou, mít pod kontrolou svou roztěkanost, vyjít vstříc autoritám, ale zároveň být ve středu pozornosti. Ačkoli je nit vyvedena v mnoha barvách, celý obrázek působí spíše chladným dojmem. Vojta působí velmi živě a na první pohled i sebejistě, ale myslím, že je velmi citlivý na negativní ohodnocení, že se i při menším neúspěchu uzavře do sebe. Jednotlivé tahy jsou napojované, kostřbaté, několikrát přetahované. Musím však podotknout, že při Vojtově roztěkanosti je to velmi dobrý výsledek.

Obr. 2 Vojta, 7 let, „Jeskynní malby“, ca 60x50 cm

Vojtova hyperaktivita se naplno projevila při tvorbě **Jeskynních maleb, (obr 2)**. Rychlá gestická malba a barva kamene je nabitá energií. Tato akční aktivita Vojtu zjevně bavila, dobře se soustředil, jistě i proto, že svou energii mohl odreagovat rychlými gesty a výraznou barevností. Červená barva kamene je místy oživena svou doplňkovou zelenou. Jeho pravěké zvíře, pták, je v pohybu, i když působí loutkovitě, zobrazení profilu, delší natažená noha a pravé křídlo dodává dojem akce. Při pozornějším pohledu se zdá, že Vojta okraje papíru nabarvil více naředitou barvou, výjev uprostřed působí orámovaně. Při závěrečné reflexi Vojta svou jeskyni označil jako nejbouřlivější, dobře se soustředil, měl pěkné poznámky a postřehy.

Obr. 3 Vojta, 7 let, „Ptáčci“, ca 60x25cm

Vojtu zjevně zajímá příroda a chod života s ní spojený. Překvapivě se o tématu **Ptáčci (obr. 3)** rozhovořil. Tvorbu začal s pestrým vajíčkem, které velmi pečlivě vybarvil. Barevnost mláděte i dospělého ptáčka je velmi pestrá. Celý vývoj jde pozpátku, vzhledem ke směru, v jakém jsme zvyklí psát. Možná je to způsobeno tím, že se Vojta identifikoval s vajíčkem nebo je to v úrovni přání. Ačkoli vybarvování v průběhu kresby ztrácí na pečlivosti, Vojta udržel pozornost a zachoval stejnou barevnost u obou fází vývoje. Myslím, že mládě udělal záměrně rozčepýřené (role dítěte) a dospělého ptáčka uhlazeného (role autority - rodič), vizuálně souměrnějšího, než mládě. Oba ptáčci působí dojmem sestavení z jednotlivých dílků, tzv. dětský kubismus. Rys hyperaktivity bych viděla ve velké škále barev, chaotickém vedení čar ke konci tvorby a jisté vratkosti tušené ze stavby těla ptáčků. Při zpětné vazbě Vojta hovořil o horách a potocích, místě, kde se hnízdo nachází. Na mou otázku, co pro něj hory znamenají, odpověděl volnost, možnost létat vysoko ve volném prostoru. Trochu mi to koresponduje s vajíčkem na identifikačním místě. Ačkoli je v hnízdě a prostoru má minimum, je v bezpečí, kde je vlastně volný, nemusí dodržovat žádná pravidla. Vojtův věk a požadavky s tím spojené vyžadují jistou svázanost. V horách se může na úrovni přání splnit jeho touha po volnosti, kde může cítit bezpečí, které plyne z prostředí, kde nejsou žádné společenské požadavky – *být volný jako pták*.

Z celé skupinky Vojta jako jediný zvolil vlastní tvar erbu (**Můj erb, obr 4**), krásně ho umístil na střed, kříž, který dělí erb na okénka je mírně nakloněný doprava, dělá zdání roztáčejícího se kola. Vybarvení je plošné, ledabylé, zdá se být snahou o vyplnění celého prostoru, což by odpovídalo žluté barvě i Vojtovu vystupování. Erb je vybarvený „barevnou pastelkou“, nejdřív objekty a poté jejich pozadí, ale celé to splývá v jednu plochu. Při kreslení Vojta jednotlivá políčka prožíval, vyprávěl, což má dopad na „živou čáru“ jednotlivých objektů. To by odpovídalo egocentrickému období.

Vojta do erbu nakreslil oblíbené věci a činnosti, které slovně doplnil: pohádkovou knihu, protože má rád pohádky; písanku, protože rád píše a dělá v ní úkoly; televizi a „tvořivou krabici“, kde má materiál pro svou práci. Vojta je velmi bystrý, má širokou slovní zásobu, zdá se být hodně přemýšlivý.

Obr. 4 Vojta, 7 let, „Můj erb“, čtvrtka A3

Obr. 5 Vojta, 7 let. „Pouť 1“, čtvrtka A3

Vyprávění o pouti (**Pouť, obr. 5, 6, 7**) se Vojta účastnil v plném nasazení. Problém nastal, když měl pouť ztvárnit. Vojtovi se nedařilo začít, což je u něj neobvyklé a byl to velký kontrast k jeho prvotnímu nadšení. Možná je slovo pouť pro Vojtu moc abstraktní pojem. Nabídla jsem mu tedy, že budu malovat s ním, souhlasil. Začali jsme houpačkou s dětmi a postupně jsme zaplnili celý papír, pak i druhý a pak ještě z druhé strany. V tomto tématu Vojta poprvé s mou dopomocí zobrazil postavy, až na posledním obrázku byl ochotný zobrazit postavu celou. Figury jsou spíše schematické, detaily jako jsou oči, nos, ústa, vlasy, ruce a chodidla jsou spíše ledabylá, odbytá. Vojtu jsem musela upozornit na jednotlivé detaily, které v kresbě opomněl. Pouť je akční téma a Vojta ho akčně pojal. Byly pro něj důležité technické věci, které při kreslení komentoval, vybral si dvě vodní atrakce, mám pocit, že alespoň na symbolické úrovni potřeboval vodu zkrotit. Druhý obrázek znázorňuje horskou dráhu v kombinaci s vodní dráhou. Celý výjev na mě působí jako propletenec pupeční šňůry,

který začíná i končí v budce, kde prodavačka – možná matka, které pupeční šňůra patří, prodává lístky na atrakci.

Obr. 6 Vojta, 7 let. „Pout' 2“, čtvrtka A3

Obr. 7 Vojta, 7 let. „Pout' 3“, čtvrtka A3

Poslední obrázek je vodní atrakce, kdy jsou děvčata uvnitř průhledné koule a chodí - plavou po vodě. Chlapci stojí vedle vody s vyfouknutou koulí na vodu. V obrázku jsou dva páry, kdy chlapci stojí mimo vodu a dívky se ve vodě *vznáší*. Zde uvažuji o vodě jako odkazu na dobu, kdy je dítě v matčině lůně, přičemž dívky jsou uvnitř lůna, jako odkaz na matku. Nabízí se otázka, zda Vojta žárlí na svou mladší sestru (2 roky), ona je stále u maminky a on už je mimo, *jeho koule je vyfouknutá a na vodu již nemůže*. Tento obrázek koresponduje s předešlým. V obrázcích se někde podařila opustit spodní linka a zdařilo se zobrazení v půdorysu.

Obr. 8 Vojta, 7 let, „Barevná jabloň“, čtvrtka A3

Vojta přinesl igelitový sáček plný květin a různých druhů trav na otisk do hlíny pro všechny děti. Minulou schůzku jsem se totiž zmínila, že budeme příště pracovat s hlínou. Po krátké imaginaci o *stromě bezpečí* následovala tvorba z hlíny tohoto stromu. Vojtova hyperaktivita se zde projevila ve stálém muchlání a vytahování hlíny do různých tvarů. Vojta strom (**Barevná jabloň, obr. 8**) předělával, vyrýval a zas uhlazoval, celý proces tvorby probíhal ve znamení vztekání, které střídala spokojenost. Tuším, že až časový limit donutil Vojtu k výsledné podobě stromu. Další setkání jsme opakovali imaginaci o *stromě bezpečí*. Při jeho barvení měl Vojta pochmurnou náladu, to se odrazilo v barevnosti i příběhu, který o stromě řekl. Při reflexi Vojta povídal svůj smyšlený příběh o jabloni, která roste na jejich školní zahradě, zasadili ji tam v roce 1240, což se odehrála významná bitva. Kdo proti sobě válčil, si Vojta nepamatoval. Prý na tu jabloň Vojta leze, když jsou se školou na zahradě. Cítí se na ní být v bezpečí. Na dotaz, co je u kmenu jabloně, Vojta řekl, že podpěry, protože je jabloň velmi stará. Horní pruh – nebe a spodní linka – země, též středová kompozice odkazuje k egocentrickému stádiu. Strom má velmi dlouhý kmen v poměru k jeho koruně.

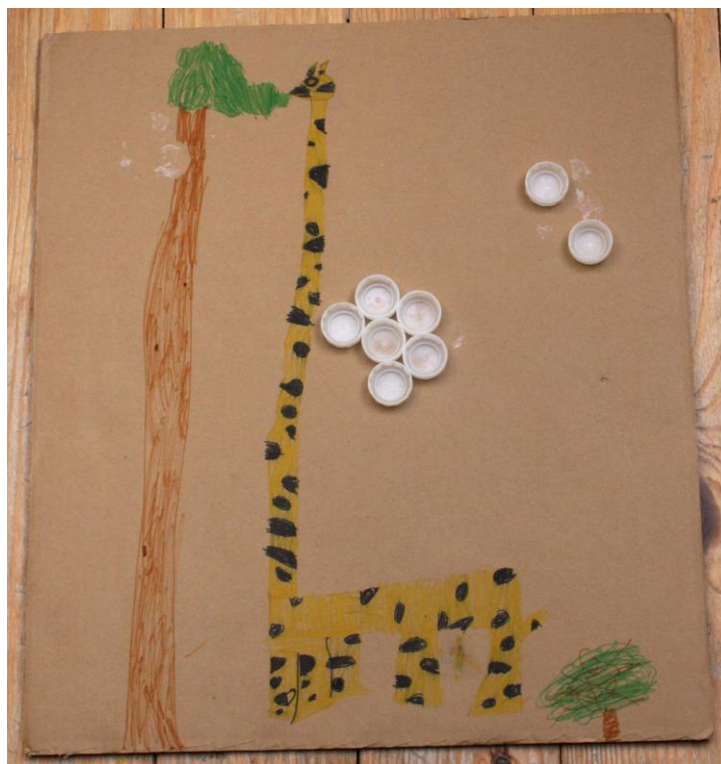
Podobně děti v tomto věku zobrazují postavu, kdy tělo je neúměrně dlouhé k hlavě. Vojta maloval hutnými vrstvami barvy, spodní linka vypadá spíše jako řeka, ačkoli je zelená s bílou příměsí. Strom působí křehce, zvláště s červenými podpěrami, které vymezují jasné hranice a podporu stromu proti pádu. Zdá se, jako by strom plaval po hladině a podpěry ho držely nad vodou. Obrázek díky své tmavé, jednoduché až deprivativní barevnosti a strohosti může působit úzkostně.

Obr. 9 Vojta, 7 let, Niky 10let, „Postavy“, ca 120x180 cm

Téma postav **obr. 9**, děti tvořily ve dvojicích. V této dvojici měl hlavní slovo Vojta, který obkresloval Niky. Vytvořili spolu potápěčku, která má v ústech šnorchl a nad hlavou naznačenou hladinu moře. Při obkreslování Vojta nevěnoval moc pozornosti detailům rukou, nohou a oddělení těla od hlavy, krku. Jednotlivé prsty naznačil až po upozornění. Barevnost postavy určoval především Vojta. Niky je spíše hypoaktivní, ve dvojici se dobře doplňovali. Potápěčka působí veselým dojmem, její barevnost je výrazná v doplňkovosti modré a kombinací žluté s oranžovou. Postava je v pohybu, působí dynamicky, jako by se opravdu vznášela ve vodě. Zdá se však v kontrastu k celku barevnost hlavy. Bílá pleť s černými vlasy a červenými líčidly na obličeji může připomínat herce. Napadá mě, že herci své role *hrají, předstírají*. Též

mě napadá, že pod vodou by se líčidla smyla, tedy mohla potápěčka pod vodou zblednout. Tématiku vody do obrázku vnesl Vojta, jistě je to pro něj důležité téma.

Obr. 10 Vojta, 7 let, „Zvířátka ze ZOO“, ca 40x50 cm,

Zvířetem ze ZOO obr. 10, které Vojta ztvárnil, je žirafa. Hyperaktivním rysem je zde dlouhý kmen s krkem žirafy, jako by Vojta *zapomněl zastavit* včas. Můžeme to ale chápat i jako snahu zdůraznit výšku zvířete. Díky své roztěkanosti nakreslil žirafě šest nohou, čehož si všiml až při kresbě šesté. Napojení ocasu žirafy není též přesné. V této kresbě již nejsou linky nebe – země, bílá víčka – mraky jsou v prostoru, umocňují dojem, že žirafa má hlavu v oblacích. Vojta oba objekty velmi pečlivě vybarvil. Během kresby se Vojtovi nepovedlo *něco*, co kreslil za žirafou. Nechtěl říci, co to je a přestal pracovat. Prostřednictvím povzbuzování se Vojtovi podařilo nepovedený objekt přemalovat na keř, který zapadá do kresby. Tento moment považují za významný, vzhledem k Vojtově tendenci vzdávat se při malé nesnázi.

4.1. Shrnutí Vojtovy tvorby

V průběhu našich arteterapeutických setkávání byl Vojta velmi aktivní a ne vždy se dařilo usměrnit jeho impulzivitu. To se projevilo v tvorbě, kde za výrazné znaky jeho hyperaktivity považují prodloužené objekty (obr, 6, 8, 10), často ledabylé vybarvování

(obr. 4, 5, 6, 7), přehlížení detailů v podobě jejich vynechání či znásobení daného detailu (obr. 5, 6, 7, 9, 10).

Téma, které se ve Vojtově tvorbě často objevuje, je voda. Vodu lze asociativně propojit s matkou, ale i s Vojtovou nestabilní pozorností a s citovým kolísáním. Též může jít o problémy spojené s enurézou. Často se v obrázcích Vojtovi objevují hranice, které působí jako opora a vymezení prostoru (obr. 1, 2, 4, 7, 8).

Během půlroční práce došlo k malému posunu souvisejícímu s přirozeným ontogenetickým vývojem dětské kresby. Vojta opouští linku nebe – země a do prostoru vkládá jednotlivé prvky, náznak perspektivy.

Naše setkávání trvalo poměrně krátkou dobu, arteterapeutická intervence z mé strany Vojtu nijak zásadně neposunula. Zdá se mi však, že se více zamýšlí nad nápravou *nepovedeného*, že se snaží dokončit započatou práci, i za cenu změny původního záměru.

Řekla bych, že Vojtovi skupinová arteterapie vyhovuje, i když má někdy problémy se soustředit. Vojtu by bylo dobré vést ke kresbě figury, aby si prožil tělesné schéma. Během setkání Vojtovi pomáhaly témata na ventilování vzteku a přebytečné energie, osvědčila se práce s hlinou a rychlá gestická malba.

5. Rozbor Honzově tvorbě

Honza (7 let) na první pohled působí sebevědomě. Pochází z úplné rodiny, ale v průběhu setkávání si pro Honzu tatínek dochází někdy s jinou ženou. Sourozence nemá. Je velmi roztěkaný, na vše si musí sáhnout, vše musí okomentovat. Slovně popichuje Vojtu. Občas se mu skrze jeho impulzivitu nechtěně podaří zasáhnout do obrázku ostatních členů skupinky, kteří to nesou nelibě. Bohužel, i po rozmluvě s rodiči o včasných příchodech, Honza chodí na schůzky o 10 – 20 minut později bez zjevné příčiny. Jeho pozdní příchody narušují chod práce skupinky a Honzovi samotnému to stěžuje začlenění se do činnosti i našeho malého kolektivu. Honza je milý hoch a snaží se vyjít vstříc, ale práce s ním je velmi složitá, velký problém mu dělají hranice a uznání autority. Z přístupu Honzových rodičů mám pocit, že docházku Honzy na schůzky neberou vážně. Je to spíše gesto z jejich strany vůči škole, kde mohou říci, že se prostřednictvím schůzek v poradně snaží něco aktivně dělat s Honzovým těžko zvladatelným chováním. Během několika setkání začal Honza vnášet na schůzky sexuální tematiku. Ze začátku se mi dařilo jednotlivé *vsuvky* zbavovat erotického náboje

racionalizací. Postupem času jsem musela dát jasnou hranici, vyloučení ze setkání, což se projevilo jako fungující strategie. Honza své jednání přeměnil v objetí se mnou na konci schůzky.

Kvůli pozdnímu příchodu jsem Honzovi vysvětlila téma rychlejším tempem. Svou **Nit života obr. 11** v podstatě „obkresloval“ od Vojty. Těsně před reflexí Honza narychlo k „potůčku“ domaloval ostatní objekty. Při zpětné vazbě svůj obrázek nijak neokomentoval.

Obr. 11 Honza, 7 let, „Nit života“, čtvrtka A3

Z celého obrázku mám dojem bezradnosti, v rytimizaci srdíček je jistá nutkavost, nervozita. Srdíčka postupně ztrácí na velikosti, stejné je to i s potůčkem, který se vylévá přes hranice naznačené fixem. Dalo by se to srovnat s neschopností udržet pozornost a řád. Obrázek působí celkově odbytě. Postava je velmi zjednodušená, jediné detaily jsou oči a ústa, též odbyté. Postava, působí vybledle, má tři nohy, jakoby měla problémy se stabilitou. Vlasy vypadají jako „ocas za letící kometou“, jejich žlutá barva a pichlavost do obrázku vnáší jistou dynamiku. Pokud je na obrázku Honza, značí to jeho nestabilitu, ustavičnou tendenci být v pohybu. Napadá mě, že je postava pod nápisem *máma*, zda Honzova maminka má někdy „hlavu v jednom ohni“, popřípadě, zda v jeho rodině něco nehoří.

Honza byl po pozdním příchodu velmi neklidný a roztěkaný. Poprosila jsem zbylé dvě děti, aby Honzovi vysvětlily téma, které jsem případně doplnila. Honzova **Jeskyňní malba obr. 12** celkově působí nesourodě, koresponduje s jeho

nesoustředěností, až agresí. Místo pravěkého zvířete namaloval řeku, velmi podobnou té, kterou namaloval minulý týden jako „Nit života“. Honzova barevnost spolu s opakovaným námětem z minula na mě působí chudě. Honza je velmi živý a motoricky stále činný, ale vybití energie do této činnosti nevyužil. Domnívám se, že Honzovi pozdní příchody ztěžují naladění se a zkoncentrování se na tvoření. Též tuším, že zkouší hranice. Při metodickém vedení nejeví zájem o svůj obrázek ale o přímou komunikaci se mnou, vyžaduje mou veškerou pozornost.

Obr. 12 Honza, 7 let, „Jeskynní malby“, ca 60x50 cm

Při rozpravě o tématu **Ptáčci obr. 13** se Honza zapojil do hovoru s Vojtou. Vyprávěli o jaru a všem, co k němu patří. Jakmile ale došlo na tvoření, Honza si sedl vedle Vojty a jeho obrázek používal jako předlohu pro svou tvorbu. Bylo to první setkání, kdy se kluci tolik neprovokovali. Vojtovi dělalo dobře, že jeho práce je vzorem a Honza tak vyřešil svou bezradnost. Z toho usuzuji na chudou představivost, možná špatnou vizuální paměť, jeho možnost k překračování *pravidel* nebo prostě nechuť k malování. Hyperaktivitu lze spatřovat ve vratkosti a vytáhlosti obou ptáčků, dospělý ptáček nemá jednotlivé fragmenty ohraničené, jeho tělo překrývá hranice naznačené větví.

Obr. 13 Honza, 7 let, „Ptáči“, ca 60x25 cm,

Překrytí ptáčka větví lze brát jako nepozornost, špatně *vypočítané* místo pro jeho umístění, nebo jako nevědomou tendenci někoho přeškrtnout, může to být někdo dospělý nebo to může být Honza sám. Má tendenci na sebe nahlížet a mluvit o sobě v negativistickém duchu.

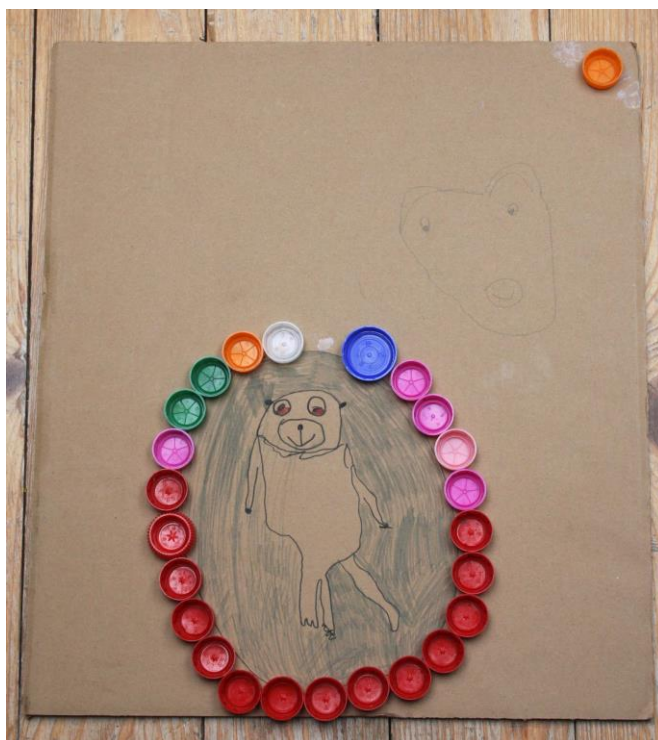

Obr. 14 Honza, 7 let, „Můj erb“, čtvrtka A3

Honzovi jsem po jeho pozdním příchodu popsala téma **Můj erb obr. 14**. Setkání se zúčastnila paní, která mě prosila, zda by mohl na schůzku chodit její synovec.

Nabídla jsem jí, aby zůstala a tvořila s námi. Honza na ní hned zaměřil svou pozornost a její erb vzal jako vzor pro ten svůj. V podstatě ho obkreslil. Moje rady či nápady ignoroval nebo se k nim stavěl odmítavě. Usuzuji z toho, že ho kresba buď nebaví, má nízké sebevědomí a je nejistý, nechce se namáhat vlastním tvořením nebo se bojí chyby. Při závěrečné reflexi Honza uvažoval, co by jednotlivá okénka mohla znamenat a interpretoval je jako krev, vězení, srdce a sluníčko. Honza je velmi impulsivní a roztěkaný, zdá se mi, že jedná spontánně, ale má problém projevovat city. Honzův tatínek po skončení schůzky Honzu omluvil na pár týdnů dopředu, kvůli hospitalizaci na psychiatrii v Motole, důvod neřekl. Tato informace může osvětlit první dvě okénka erbu, krev jako utrpení a vězení, které mohl vnímat jako budoucí hospitalizaci. Důležitý moment vidím ve slunku, které pouze zprava přesahuje přes hranice erbu, je výrazné a usmívá se, snad to může být vnímáno jako nový začátek.

Honza přišel na naše setkání po šesti týdnech. Byl hospitalizován na dětské psychiatrii v Motole. Po příchodu byl velmi neklidný, nedařilo se mu zabrat do práce. Rušil ostatní děti. Honza namaloval **opici obr. 15**, kterou uzavřel do vajíčka, chtěl, abych mu vajíčko pomohla vybarvit šedivě.

Obr. 15 Honza, 7 let, „Zvířátka ze ZOO - opička“, ca 40x50 cm

Neměl dostatek bílých víček, kterými by vajíčko orámoval, vejce tedy zdůraznil barevnými víčky. Během tvorby jsme o obrázku spolu mluvili. Honza uzavřel opičku do

vejce, i když ví, že se opička z vejce nelíhne. Pobídla jsem ho, že rodiče svá mláďata nenechávají o samotě, namaloval k opičce hlavu prasátka, že to je prý hlídač a až se narodí, dá opičku kamarádce, protože jí zemřeli oba rodiče. Celý rozhovor byl z Honzovy strany velmi negativistický. Aby se Honza zabral do práce a soustředil se na ní, musím ho neustále povzbuzovat. V podstatě zabere celou mou pozornost na úkor ostatních dětí. Vzhledem k pojetí tématu, touze po bezpečí v prenatálním stádiu, tuším, že žízni po mateřské péči a lásce. Nasvědčuje tomu zapouzdřenost i pochmurná deprivanční barevnost. Opičátko má dvě nohy a ocas, podobné řešení je i v prvním obrázku, kdy má postava tři nohy. Myslím, že tři *nohy* jsou v obou případech kvůli lepšímu držení rovnováhy. Pravou úhlopříčku tvoří vejce, hlava prasátka a slunko v pravém horním rohu. Úsměv obou zvířátek a pravá, progresivní úhlopříčka nasvědčuje k pozitivní změně, to je v kontrastu s negativním příběhem k obrázku. Myslím, že je možné brát obrázek jako přání, příběh jako prožívanou *realitu*.

Důležitá změna, která se po dlouhé pauze udála, je zjevná při Honzově tvorbě. Poprvé namaloval obrázek sám, ze své fantazie, nepotřeboval od nikoho obkreslovat. Tělo opičky je netradičně provedené. Tělo a nohy jsou propojené v jeden celek, ruce vypadají dodatečně dokreslené, jsou velmi tenké a ne úplně přesně napojené. Mohlo by to nasvědčovat nedostatečnému kontaktu, nenaplněnou potřebu blízkosti, či bezmocnost. Celá opička je transparentní, jediná barva je v očích. Červené oči - vidět rudě, kontrastují s bezbarvým tělem. Usuzuji tak na potlačovanou agresi. Rudé oči mohou být i od pláče, v kombinaci šedivé barvy, která opičku obklopuje, se nabízí možnost úzkosti. Vzhledem k Honzově impulzivité a potřebě stálé kooperace s dospělým, bylo by vhodnější individuální setkávání.

Obr. 16 Honza, 7 let, „Otcův svět“, čtvrtka A3

Pro Honzu bylo toto téma těžké. Po delší odmlce namaloval chatu, kde byl se svým tatínkem o víkendu. Na otázku, zda to byl pěkný víkend, Honza odpověděl, že to zas tak fajn nebylo. V kresbě není ani Honza, ani otec, ačkoli bylo v zadání zobrazit obě postavy. Honza řekl, že jsou oba v chatě. Napadá mě, že se tímto může identifikovat se svým otcem. Dveře Honza doplnil až po mém vyzvání, okna už doplnit nechtěl. Dveře jsou pouze obrysové, nehmotné. Klad vidím v tom, že mají kliku a jsou směrem k identifikačnímu místu. Jediné světlé místo v obrázku je slunko, jehož paprsky jsou tenké. Otázkou je, zda slunko hřeje. Obrázek je rozdělen domem, který odděluje pravou a levou stranu po celé výšce formátu. Plot na levé straně je lehčí a nižší, zdá se, že by se dal přelézt. Pravá identifikační strana je však zabarikádovaná. Z toho lze usoudit, že Honzův protějšek, s ohledem k tématu tatínek, se zdá být přístupnější. Těžko říci, zda je to vlivem nepozornosti, spodní čára plotu protíná celý obrázek. Je možné, že jde o roztěkanost, transparentní zobrazení nebo propojení pravé a levé strany skrze dům. Celá kresba působí deprivacně, bezkontaktně, absenčně, je námětově chudá. Lze usuzovat na Honzovu citovou deprivaci a uzavřenost. Napadá mě, že dům vypadá jako zvětšený *kůl v plotě*, je možné, že se tak Honza cítí.

Obr. 17 Honza, 7 let, „Matčin svět“, A3

Téma **Matčin svět** obr. 17 Honzu zjevně zaujalo. Překvapivě se alespoň na chvíli zabral do tvorby, což nasvědčuje o důležitosti osobní tematiky. Namaloval v podstatě stejný námět jako u otcova světa, ale využil vodové barvy a obrázek rozšířil o postavy, stromy a atmosférické jevy. Ačkoli může obrázek působit deprivacně, u Honzy je to velký kus práce. Jeho chování se pravděpodobně vzhledem k tématu změnilo, byl méně impulzivní a neměl potřebu popichovat ostatní děti. Ve zpětné vazbě

Honza říkal, že se vrací domů zpět z dovolené k mámě a tátovi. Namaloval se za brankou za plotem. Brance jsme domalovali kliku, aby mohl vstoupit do zahrady za mámou a tátou. S poukázáním na kouřící komín jsem se Honzy ptala, kdo doma topí, bez váhání odpověděl, že on sám. Tuším, že Honza myslel návratem z dovolené návrat z hospitalizace. Aby mohl vejít do zahrady, udělal kliku na plotě nejbližší k otci, klika je namalovaná před větším stromem, což může být též odkaz k otci. Napadá mě, zda si Honza myslí, že cesta k *návratu* vede přes tatínka. Usuzuji z toho, že si Honzu po schůzce otec vyzvedává s jinou ženou. Tuším, že *návratem* Honza myslí obnovení rodinných vztahů. Zdá se, že je Honza zablokovaný v citové oblasti, hlavně ve vztahu s matkou. Usuzuji na to z deště, který svědčí o nestandardní situaci. Vypadá to, že nejvíce prší na matku, déšť mohou být slzy. Matku a Honzu odděluje plot a strom. Vidím však možnou naději ve světlejších odstínech barev a ve slunci, které dohromady s deštěm tvoří duhu. Duha zde namalovaná není, ale lze si ji asociativně na základě deště a slunce představit. Duhu lze chápat jako znamení zlepšení situace. Myslím, že si Honza potřebuje najít k matce cestu a uvědomovat si, co k cítí. Lze to usoudit z obsazení identifikačního místa, zde se může cítit dobře.

5.1. Shrnutí Honzovy tvorby

Honza na setkání docházel kvůli svým hyperaktivním rysům a špatně zvladatelnému chování. V průběhu arteterapeutických setkání se začaly v Honzově tvorbě objevovat možné rysy deprivace. Zde se nabízí otázka, zda Honzovo chování pramenilo z ADHD či možných neuspokojených potřeb. Významné rysy Honzovy hyperaktivity vidím v přetahování hranic objektů (obr. 11, 12), chaotickém vyčmárávání plochy (obr. 11, 12, 16) a jisté vratkosti (obr. 11, 13, 15, 16). Z Honzovy tvorby lze usoudit, že jeho hlavním tématem je matka, potažmo mateřská péče a láska. Odkaz na toto téma může být v obr. č. 11, 15, 17.

Honzova tvorba může působit symptomaticky v podobě regresivního zobrazování. Symptom je deprivativního charakteru. Lze ji spatřovat ve sporém používání barev (obr. 11, 14, 15, 16, 17) a chudému obsahu kresby (obr. 11, 12, 15, 16, 17). Vzhledem k Honzově hospitalizaci nemohu posoudit jak velkou měrou se arteterapeutická intervence podílela na jeho výtvarném progresu. Musím však konstatovat, že za uplynulý půlrok udělal velký pokrok, co se týče samostatného pojetí tématu. Na prvních setkání tvořil s neustálou podporou, obkresloval práce jiných dětí.

Postupem času jsem se na jeho kresbě podílela s ním, ale obsah kresby vymýšlel již sám. Poslední dvě témata tvořil skoro bez pomoci.

V Honzově případě bych doporučila individuální arteterapii. Jeho neustálé rozptýlení a nutkání k pohybu ruší zbytek skupiny. Myslím, že by individuální zájem ze strany arteterapeuta zvýšilo Honzovo sebehodnocení, mohl by získat pocit větší důležitosti. Honzovi by mohl pomoci direktivnější přístup. V jeho kresbě chybí figura, bylo by vhodné s ním pracovat na tělesném schématu.

Závěr

Bakalářská práce s názvem „Arteterapie s hyperaktivními dětmi“ se skládá ze dvou částí. Při zpracování teoretické části jsem vymezila hyperaktivní poruchu a problémy s ní spojené. Popisuji možná úskalí, která děti s hyperaktivitou mohou zažívat. Tyto poznatky mi pomohly do problematiky nahlédnout v širším kontextu a umožnily mi volit lepší cestu k arteterapeutické intervenci u těchto dětí.

V praktické části popisují témata a techniky, které děti během pololetí zpracovaly. Hyperaktivní rysy a průběh arteterapeutického působení prezentuji ve výtvarné produkci dvou chlapců ve věku sedmi let. Ačkoli jsou chlapci stejně staří a oba navštěvují první třídu, jejich individualita má svůj osobitý výtvarný projev. Podrobněji o něm pojednávám v praktické části.

Vojtův výtvarný projev odpovídá egocentrickému stádiu vývoje kresby. Hlavní rysy hyperaktivity u něj vidím v nadměrném prodlužování objektů (jako by se nemohl včas zastavit), v nedbalém vybarvování a opominání detailů či jejich opakováním v důsledku z nepozornosti.

Šest měsíců je krátká doba na výraznou změnu v arteterapeutickém kontextu, přesto lze uvést, že arteterapeutická intervence mohla pomoci Vojtovi ventilovat vztek. Pokrok vidím při zvládnutí stresové situace, kdy musel Vojta odstoupit od původního záměru tvorby. Ze začátku vyžadoval nový papír, ke konci setkávání byl ochoten *vzniklou náhodou* svými možnostmi zintegrovat do kresby. Ačkoli je Vojta velmi impulzivní a ve skupině je často těžké ho usměrnit, myslím, že pro Vojtu i skupinu byla jeho přítomnost důležitá.

Honzův výtvarný projev je na úrovni egocentrické etapy vývoje kresby, ale obsahově je velmi chudý. Významné rysy hyperaktivity v jeho tvorbě lze spatřovat v přetahování hranic jednotlivých objektů, v chaotickém vyčmárávání plochy a v nestabilním rázu celé kresby. Během setkávání se u Honzy objevuje regresivní tvorba, možná způsobená citovou deprivací.

V závislosti na šestitýdenní hospitalizaci Honzy na dětské psychiatrii nemohu zcela potvrdit výtvarný posun způsobený jen arteterapeutickým působením. V Honzově případě posun nastal zřetelný v pojmání výtvarné činnosti. V průběhu prvních setkání tvořil pouze obkreslováním od dětí ze skupiny, poslední sezení zvládl téma namalovat sám a dle své představy za minimálního slovního povzbuzování.

Z důvodu špatně zvladatelného chování a stálého narušování chodu skupiny by pro Honzu byla vhodnější individuální arteterapie. Myslím však, že pro Honzu byla přijímající skupina důležitá.

Použitá literatura

1. MATĚJČEK Zdeněk. Po dobrém, nebo po zlém?. Praha : Portál, 1994. 109s. ISBN 80-85282-00-3.
2. MATĚJČEK Zdeněk. Praxe dětského psychologického poradenství. Praha : Portál, 2011. 344s. ISBN 978-80-262-0000-0
3. DRTÍLKOVÁ Ivana, ŠERÝ Omar. Hyperkinetická porucha/ADHD. Praha : Galén, 2007. 268s. ISBN 978- 80-7262-419-5
4. UHROVÁ Alena. Psychologická diagnostika. In Hyperkinetická porucha/ADHD. Praha : Galén, 2007. 268s. ISBN 978- 80-7262-419-5
5. ŠKVOROVÁ Jaroslava, ŠKVOR David. Proč zlobím? LMD/ADHD. Praha : Triton, 2003. 129s. ISBN 80-7254-407-1
6. NOVÁK Tomáš. Proč jsi stále tak neklidný? aneb I dospělí mohou být jak z „hadích ocásků“. Brno : ERA, 2003. 103s. ISBN 80-86517-62-4
7. BEDNÁŘOVÁ Jiřina, ŠMARDOVÁ Vlasta. Rozvoj grafomotoriky – Jak rozvíjet kreslení a psaní. Brno : Computer Press, 2006. 80s. ISBN 80-251-0977-1
8. DAVIDO Roseline. Kresba jako nástroj poznání dítěte. Praha : Portál, 2001. 208s. ISBN 978-80-7367-415-1
9. LIEBMANN Marian. Skupinová arteterapie. Praha : Portál, 2005. 280s. ISBN 80-7178-864-3
10. MUNDEN Alison, ARCELUS Jon. Poruchy pozornosti a hyperaktivita. Praha : Portál, 2008. 119s. ISBN 978-80-7367-430-4
11. SLAVÍKOVÁ Vladimíra, Tvořím, tvoříš, tvoříme. Praha : Univerzita Karlova, 2007. 221s. ISBN 978-80-7290-341-2
12. ŠICKOVÁ – FABRICI Jaroslava. Základy arteterapie. Praha : Portál, 2008. 176s. ISBN 978-80-7367-408-3
13. ZELINKOVÁ Olga. Poruchy učení. Praha : Portál, 2003. 264s. ISBN 80-7178-800-7
14. PELLETIER Emmanuelle. Porucha pozornosti bez hyperaktivity. Praha : Portál, 2014. 120s. ISBN 978-80-262-0599-9
15. YARNEY Susan. Povím vám o ADHD. Brno : Edika, 2014. 63s. ISBN 978-80-266-0565-2

16. JUCOVIČOVÁ Drahomíra, ŽÁČKOVÁ Hana. Reeducace specifických poruch učení u dětí. Praha : Portál, 2008. 176s. ISBN 978-80-7367-474-8
17. LHOTOVÁ Marie. Proměny výtvarné tvorby v arteterapii. České Budějovice : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2010. 199s. ISBN 978-80-7394-209-0
18. CASEOVÁ Caroline, DALLEYOVÁ Tessa. Arteterapie s dětmi. Praha : Portál. 1995. 175s. ISBN 80-7178-065-0
19. VÁGNEROVÁ Marie, KLÉGROVÁ Jarmila. Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících. Praha : Nakladatelství Karolinum. 2008. 538s. ISBN 978-80-246-1538-7
20. ŘÍČAN Pavel, VÁGNEROVÁ Marie a spolupracovníci. Dětská klinická psychologie. Praha : Avicenum. 1991. 360s. ISBN 80-201-0131-4
21. PEROUT Evžen. Viktor Lowenfeld a jeho pojetí ontogeneze dětské kresby a malby. Arteterapie (Časopis České arteterapeutické asociace), č. 9, 2005. 27-32s.
22. PEROUT Evžen. Viktor Lowenfeld a jeho pojetí ontogeneze dětské kresby a malby. Arteterapie (Časopis české arteterapeutické asociace), č.10, 2006 3-6s.
23. PATOČKOVÁ Daniela. Dětská psychiatrická klinika ve FN Motole. Arteterapie (Časopis české arteterapeutické asociace), č.1, 2004. 4-5s.
24. HROUZEK Petr. Arteterapie (Časopis arteterapeutické asociace) č.1, 2004. 9-12s.
25. KYZOUR Milan st. O krizových jevech v dětské malbě a kresbě. In Estetická výchova č. 2-3, 1969/1970. 35-37, 44-46s.
26. SYSLOVÁ Vlasta. ADHD syndrom z pohledu lékařky a matky. Praha : Česká obec sokolská. 2014. 40s. ISBN 80-86402-21-5

Internetové zdroje

Hypoaktivita, Mgr. Osladilová Lenka, speciální pedagog.cz [online]. 21-3-2013 [Cit. 24.9.2015]. Dostupné na WWW: <http://www.specialnipedagog.cz/poradna?id=89>

Hyperaktivita, hypoaktivita, educo, Žatec.cz. [online]. 2011 [Cit. 25.9.2015]. Dostupné na WWW: <http://www.educozatec.cz/hyperaktivita.html>

Česká arteterapeutická asociace, Arteterapie.cz [online]. 2012 [Cit. 7.5.2016]. Dostupné na WWW: <http://www.arteterapie.cz/?kategorie=arteterapie>

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Rozdíly v klasifikaci hyperkinetických poruch a ADHD, s. 8

Dostupné v: DRTÍLKOVÁ Ivana, ŠERÝ Omar. Hyperkinetická porucha/ADHD. Praha : Galén, 2007. s. 22

Seznam artefaktů

Obr. 1	Vojta, 7 let, „Nit života“, čtvrtka A3	24
Obr. 2	Vojta, 7 let, „Jeskynní malby“, ca 60x50 cm.....	25
Obr. 3	Vojta, 7 let, „Ptáčci“, ca 60x25cm.....	26
Obr. 4	Vojta, 7 let, „Můj erb“, čtvrtka A3	27
Obr. 5	Vojta, 7 let. „Pout' 1“, čtvrtka A3	27
Obr. 6	Vojta, 7 let. „Pout' 2“, čtvrtka A3	28
Obr. 7	Vojta, 7 let. „Pout' 3“, čtvrtka A3	28
Obr. 8	Vojta, 7 let, „Barevná jabloň“, čtvrtka A3.....	29
Obr. 9	Vojta, 7 let, Niky 10let, „Postavy“, ca 120x180 cm.....	30
Obr. 10	Vojta, 7 let, „Zvířátka ze ZOO“, ca 40x50 cm,	31
Obr. 11	Honza, 7 let, „Nit života“, čtvrtka A3.....	33
Obr. 12	Honza, 7 let, „Jeskynní malby“, ca 60x50 cm	34
Obr. 13	Honza, 7 let, „Ptáčci“, ca 60x25 cm,	35
Obr. 14	Honza, 7 let, „Můj erb“, čtvrtka A3.....	35
Obr. 15	Honza, 7 let, „Zvířátka ze ZOO - opička“, ca 40x50 cm.....	36
Obr. 16	Honza, 7 let, „Otcův svět“, čtvrtka A3	37
Obr. 17	Honza, 7 let, „Matčin svět“, A3	38